

**LIBOR JAN, Václav II.
a struktury panovnické moci,**
Brno 2006, Matice Moravská, 300 s.,
ISBN 80-86488-27-6

Česká medievistika posledních let je vcelku poklidným přístavem, v němž se jen občas vzednou malé vlnky, jež stárnoucí rybáře jen stěží vzruší, natož aby je postrášíly. Avšak žádné babí léto netrvá věčně. Od přelomu tisíciletí jakoby viselo ve vzduchu téma, jež musí jednou explodovat. A před pár měsíci se tak vskutku stalo. V knižní podobě se jako příliv přihnaly dvě rozsáhlé práce moravských historiků, Martina Wihody a Libora Jana. Oba se svými prvními pracemi v 90. letech profilovali jako tradicionalisté zaměřeni na nové čtení moravských pramenů, jejichž analytickým studiem chtěli především v faktografické rovině oživit moravské (a slezské) regionální bádání. Postupem doby však tradicionalistický přístup opouštěli, čehož jsou zcela zřetelným důkazem právě jejich rozsáhlé monografie, které rozrušily zažité představy o 13. století a předložily dva svěbytné výkladové koncepty. Wihoda se svou *Zlatou bulou*, jež programově navázala na autorovy dřívější studie,¹ pokusil o renesanci politických dějin, a to jak soustavným komparativním viděním domácího vývoje v souvislosti s vývojem dějin říšských, tak především neortodoxní interpretací pramenů, založenou na řadě smělých, avšak povětšinou umně zkonstruovaných hypotéz. Jeho originální řešení, vždy předložená jako jeden z možných výkladových konceptů, dokonce vyvolala u nás nevídanou metodologickou diskusi, jejíž podstatou je právě právo na hypotézu, jež vědomě vybočuje z ryze přímé řeči pramenů, avšak v žádném případě nepřekračuje meze kontrolovatelnosti autorových myšlenkových postupů prostřednictvím zevrubného a instrumentálního aparátu.²

Monografie Libora Jana si klade jiný, svým způsobem ještě odvážnější cíl – zrelativizovat koncept „privatizace“ českého státu³ a předložit model kontinuity sprá-

vy přemyslovského státu v období mezi 11.–13. stoletím. Autor v mnohém navázal na svou starší práci, jejímž ústředním tématem byly správní dějiny Moravy 13. věku.⁴ Protože se však již několik let soustavně věnuje době vlády českého a polského krále Václava II., jehož rozsáhlou monografií již oznámil, představuje výchozí bod jeho analýzy právě poslední čtvrtina 13. století. Na první pohled je patrné, že „struktury panovnické moci“ představují jakési přípravné, přesto však na rozsáhlém pramenném základě, jak je u autora zvykem, založené studie, jež mají být odrazovým můstkem pro velmi závažné konceptuální interpretace.

„Struktury panovnické moci“ se de facto rozpadají do tří svěbytných kapitol, jejichž témata a způsoby věcné argumentace se však navzájem prolínají. První část, nazvaná *Panovnická doména* (s. 13–75), je jakousi vzdálenou polemikou s konceptem *dominia generale* a *dominia speciale*, který již téměř před sto lety zformuloval Josef Šusta. Jan přesvědčivě dokládá, že k žádnému vědomému rozdělení státní správy na *dominium generale* a *dominium speciale*, jež by vycházelo z dobového politicko-filozofického náhledu, jak soudil Šusta, nikdy nedošlo. Na druhé straně je však nutno přiznat, pomineme-li Šustou předpokládané ideové ukotvení, že Janovo vymezení panovnické domény de facto není v rozporu s názory dřívějšího bádání. Naopak absolutní novum představuje jeho vymezení funkce viliků jako královských správců v rámci královské domény. Na rozdíl od Josefa Žemličky, který viliky považuje za nepřilisi významné úředníky s nejasnou kompetencí, z nich Libor Jan činí vedle královských rychtářů nejvýznamnější nástroje správy královské domény. Pozoruhodná je v této souvislosti skutečnost, že především v moravském prostředí se jako vilikové uplatňovali měšťané, zpravidla německého původu, což samozřejmě platí až pro dobu vlády Václava II. Podle Janova názoru, v mnohém jistě velmi hypotetickém, se systém vilikací na území Čech a Moravy vyvíjel už od 12. století (s. 36) – problematické je pouze jeho připodotknutí, „neli dříve“. Systém vilikací a správní a soudní pravomoc viliků jsou pak dle jeho soudu zásadním argumentem proti názoru, že by v průběhu 13. století došlo k destrukci moci panovníka oním „privatizačním“ způsobem (s. 37).

1 MARTIN WIHODA, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005. Z autorových předběžných studií srov. především *Mocran et Mocran*, ČCH 92/1994, s. 213–226; *Vznik moravského markrabství*, ČCH 97/1999, s. 453–475; *Between the Emperor and the Pope. A Traumatic Century of Czech History*, in: *The Neighbours of Poland in the 11th century*, (ed.) Przemysław Urbańczyk, Warszawa 2002, s. 111–136; „...nec petiuimus nec habemus...“ *Zlatá bula sicilská v královské volbě roku 1306*, in: *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovu přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, (edd.) Tomáš Borovský, Libor Jan, Martin Wihoda, Brno 2003, s. 261–271; *Imperator electus*, in: *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, (edd.) Martin Nodl, Petr Sommer, Praha 2004, s. 299–307.

2 Ono zpochybnění práva na hypotézu de facto vyslovil JOSEF ŽEMLIČKA, „*Polská koruna*“ *Vratislava II. aneb čím ho (ne)mohl obdařit Jindřich IV. Glosy ke středověké korunovační symbolice*, ČCH

104/2006, s. 1–46, který se pokusil rozrušit Wihodův konstrukt ohledně korunovace Vratislava II. původně polskou královskou korunou, aniž by však zaujal vyhraněný postoj k mnohem závažnější autorově interpretaci ideje polského království – srov. MARTIN WIHODA, *Polská koruna českých králů*, ČCH 102/2004, s. 721–744. Jen na okraj zde podotkneme, že Žemlička vůči hypotéze ohledně korunovace Vratislava II. původně polskou královskou korunou ve skutečnosti postavil opět pouze hypotézu (ta se opírá o problematické čtení soupisu hnězdenského katedrálního pokladu z počátku 12. století a o velmi vágní předpoklad, vycházející z představy silného vědomí poskvřenosti polské koruny na pražském i říšském dvoře), čímž de facto negoval svůj kritický přístup vůči právu na hypotézu.

3 Nejrozsáhleji ho formuloval JOSEF ŽEMLIČKA, *České 13. století: „privatizace“ státu*, ČCH 101/2003, s. 509–541.

4 LIBOR JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000.

Druhá část *Stříbro a počátky nové mince* (s. 79–160) nepřinesla z hlediska vzniku *Ius regale montanorum* a především z hlediska zavedení pražského groše nic podstatně nového, i když pro přesnější vymezení správních kompetencí mincmistra⁵ a písařství berně jsou některé postřehy velmi cenné. Jan, který se vydal prozkoumat florentské archivy, v nich bohužel nenašel nic, co by již dříve nevyzkoumali Robert Davidson a především Winfried Reichert. Na rozdíl od starší literatury však zdůraznil podnikatelský záměr florentských bankéřů, kteří do celého projektu mincovní reformy investovali velký kapitál a v českém prostředí pro určitou dobu působili jako poskytovatelé nákladných úvěrů (dle Jana pro panovníka i pro domácí šlechtu), přičemž mnohé jejich pohledávky se ukázaly být nedobytné. Kvůli nedostatku pramenů se však víceméně jedná pouze o hypotézu, v mnohém vystavěnou per analogiam k jiným soudobým mincovním reformám, a velmi hypotetická je i lokalizace místa původu jednoho z členů konsorcia, Michaela z Kolína, do Kolína nad Labem a mezi potomky mincmistra Eberharda. Absence pramenů tedy ani Janovi neumožnila odpovědět na kardinální otázku: Zda mincovní reforma měla vyjma nesporně dokonalejší kontroly oběhu a ražby mince (což de facto svědčí o rozvoji dohledu panovníka nad jedním ze stěžejních aspektů jeho správní, a tedy i státní politiky, i když i v tomto ohledu by bylo možné hypoteticky tvrdit, že panovníkům zásah mohl být motivován oslabením jeho postavení v rámci mincovního regálu, a tedy jakousi „privatizací“, přestože z Janovy analýzy situace jednotlivých mincoven před reformou nic takového nevyplývá) nějaký hmatatelný vliv na posílení královských příjmů, pomineme-li hypotézu o snadno dostupném úvěru od konsorcia.

Nejzávažnější důsledky vyplývají z třetí části knihy *Panovník a šlechta ve vrcholné přemyslovské monarchii* (s. 163–256). V retrospektivní analýze statut Konráda Oty se autor znovu vrací k otázce kompetence viliků a především soudů, jimž předsedali, přičemž po mém soudu možná až příliš klade důraz na jednoznačnost soudních kompetencí, i když, jak víme z mladších období, právě soudní kompetence byly častým jádrem sporu ještě hluboko v 15. a 16. století. To ale není to

5 K tomu srov. polemiku k osobě v pramenech nazývané „Cruciburgensis monetae magister“: JAKUB VÍTOVSKÝ, *Brněnský Alramův dvorec, královský dům a nástěnná malba Thébéske legie v čele se sv. Gereonem z královské kaple*, in: *Court Chapels of the High and Late Middle Ages and Their Artistic Decoration*, (ed.) Jiří Fajt, Praha 2003, s. 431–435; TOMÁŠ VELIMSKÝ, *Cruciburgensis magister monetae aneb historie jednoho omylu. Příspěvek k dějinám městského meliorátu v českých zemích ve druhé a třetí čtvrtině 13. století*, in: *Civitas & Villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*, Wrocław–Praha 2002, s. 201–208; JIŘÍ DOLEŽEL, *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*, Brno v minulosti a dnes 17/2003, s. 13–40; TYŽ, *Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace*, Archeologické rozhledy 56/2004, s. 401–416; LIBOR JAN, *Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva*, Archeologické rozhledy 56/2004, s. 393–400.

podstatné. Mnohem závažnější je Janův názor, že statuta de facto nepředstavovala žádné novum a pouze potvrdila svobodnou a dědičnou držbu majetků, jež existovala již dlouho před jejich vydáním, a vystupovala prostřednictvím sankcí pouze proti takovým majetkům, jež jejich majitelé nenabýli náležitým způsobem. Svě další úvahy autor začíná sémantickými analýzami pojmů *suppan*, *baro*, *miles* apod. Vyjma prvního pojmu, který dle nové interpretace označuje šlechtickou elitu, však pokusy o přesnou stratifikaci české a moravské šlechty selhávají, což na jedné straně relativizuje užití historické sémantiky (alespoň v tomto ohledu) a na straně druhé spíše dokládá ne zcela vyvinuté soudobé vědomí o výrazném sociokulturním rozrůznění nobility, a to i v rámci samotných urozenců. Naopak sémantickým rozbořením užívání pojmu *beneficium* autor dospěl k zásadnímu zjištění, že *beneficium* v českém a moravském prostředí neznamenovalo pouze úřad, nýbrž minimálně úřad s pozemkovým vybavením, v některých případech však i pozemky udělené jako dočasné léno bez zřetelné vazby k úřadu (s. 189). Za dosti problematickou však považují autorovu krajní interpretaci, jejíž podstata spočívá v užívání pojmů kvazi-léno a kvazi-lenní vztahy, jejichž prostřednictvím se na jedné straně pokouší naznačit, že v českém prostředí 13. a de facto již 12. století existovaly lenní vztahy příbuzné západoevropským lenním vztahům, na straně druhé však podotýká, že se jedná o jejich jakousi nápodobu. Poněkud však zapomíná na skutečnost, že lenní institut měl v západoevropském prostředí propracovaný rituální charakter,⁶ který v domácím prostředí není možné doložit (rovněž skládání slibů věrnosti bez vztahu k darovanému majetku se od klasických lenních vztahů výrazně liší), což je po mém soudu odlišnost zcela zásadní povahy, nemluvě o odlišnostech v právu lenního pána odejmout leníkovi léno, s nímž se v českých a moravských kvazi-lenních vztazích až na zcela ojedinělé výjimky nesetkáváme. Myslím, že v užití pojmu kvazi-lenní vztahy se skrývá nebezpečí přenášení západoevropských pojmů do prostředí, jemuž jsou ve skutečnosti cizí, což celou problematiku spíše zamlžuje než ozřejmuje, i když autor na to má právo a je nepochybně veden snahou nějakým způsobem definovat vztahy, jež se v určitých aspektech lenním vztahům podobají, avšak jen a jen podobají. Naopak za velmi přesvědčivou považují podkapitulu věnovanou problematice zemského soudu. V ní autor s velkou akribií zpochybnil obecně přijímanou interpretaci ohledně vzniku zemského soudu v době vlády Přemysla Otakara II. a předložil teorii kontinuálního vývoje zemského soudu od raně středověkých kolokvií, přičemž zdůraznil jeho souvislost s tvorbou zvykového práva, jež byla již od 11.–12. století výsadou domácí nobility.

6 Srov. JACQUES LE GOFF, *Symbolický rituál vazalství*, in: Tyž, *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě*, Praha 2005, s. 335–404.

Ačkoli tento výklad považuji za dosti přesvědčivý, přesto si myslím, že mu poněkud chybí paralelní výklad o genezi zemského sněmu, jenž by mnohé ozřejmil a ukotvil do pevnějšího rámce.

Z obecného hlediska se tedy práce Libora Jana rozpadá do dvou interpretačních rovin. Na jedné straně přináší zlomové, někdy přímo revoluční (především v případě zemského soudu) výklady situace 13. století, jejichž prostřednictvím se snaží zpochybnit po mém soudu vskutku – možná jen prozatím – nedostatečně vyargumentovanou tezi o „privatizaci“ českého státu, na straně druhé však formou směle hypotézy, vycházející z představy kontinuálního vývoje českého státu mezi 11. a 13. stoletím, klade řadu jevů do mnohem staršího období, než bylo v dosavadní literatuře obvyklé. K oddělení veřejnoprávní sféry od vlastní panovnické domény dle jeho názoru došlo již v období 11.–12. století. Veřejnoprávní správa byla v této době realizována prostřednictvím hradské soustavy, v jejímž čele stáli kasteláni, držitelé benefícia, vybavení půdou, jež nepatřila k panovníkově doméně a byla de facto soukromoprávní držbou. Významné je i popření teze, formulované především Josefem Žemličkou, o střetu nižších a vyšších beneficiářů, staré a nové šlechty, v polovině 13. století, jenž dle Janova soudu není možné v pramenech doložit, a není ho tedy možné vztáhnout k odboji mladého Přemysla Otakara II. vůči svému otci. Stejně tak Libor Jan odmítá i v literatuře hojně traktovaný názor o zradě Přemysla Otakara II. částí šlechty; nutno však dodat, že problému samotnému se v knize analyticky nevěnuje, stejně jako majetkoprávním střetům tohoto krále se šlechtou. Na příkladu osoby Václava II. však přesvědčivě ukazuje, že Václav v majetkoprávních střetech vystupoval jako suverénní monarcha, a nikoli tedy jako „privatizaci“ oslabený, ke kompromisům donucený panovník.

Ony dvě interpretační roviny však ve svém důsledku vedou i k dvojímu způsobu čtení knihy a k dvojímu nakládání s jejími závěry. Na jedné straně stojí výklad struktur panovnické moci opírající se o rozsáhlou pramennou analýzu (který obsahuje i několik sporných bodů jako užívání pojmu kvazi-lenní vztahy a přesvědčení o jasně vymezených soudních pravomocích viliků) a na straně druhé pramenně jen obtížně jednoznačně doložitelný koncept kontinuálního vývoje českého státu v 11.–13. století (někdy dokonce 10.–13. století), jehož silnými stránkami jsou úvahy o genezi zemského soudu a o hluboko do minulosti (otázka je, jak hluboko) sahající soukromé držbě pozemkového vlastnictví. Myslím však, že autor si je spornosti některých svých tezí vcelku vědom a předkládá je jako hypotézy, jako názory hodné další úvahy a především vyzývající k polemice.

Martin Nodl

LIBOR JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci,* Brno 2006, Matices Moravská, 300 s., ISBN 80-86488-27-6

Žijeme v čase, jemuž vládou vytríbené zkratky a svižně, s lehkým vtípem vyprávěné příběhy. Přece se však objevují práce, které jsou opatřeny názvy bezmála (sebe)vražednými, a právě k takovým se řadí *Struktury panovnické moci*, jejichž přitažlivost nemůže zachránit ani jim předcházející *Václav II.* Je-li pak čtenář bez varování obdarován latinskými citáty, jež od počátku do konce lemují beztak náročný výklad, poté si nelze nepoložit otázku, proč vlastně tuto knihu číst a přemýšlet nad obsahem sděleného. Důvodů se nabízí několik, pro začátek však stačí jediný: Libor Jan předložil pozoruhodný soubor důkazů, který v detailech i jako celek nabízí zajímavý prostor k úvahám nad charakterem modernizace českých zemí za vlády posledních Přemyslovců.

Základní názorové pole, na němž se v posledním století odehrála většina půtek, tak či onak vymezil Josef Šusta, jenž s nevšední přesvědčivostí dokázal přiblížit vládu posledních Přemyslovců, zejména pak Václava II. Především jeho epochu vylíčil jako fatální zápas o zbytky státu. Ten byl údajně zachráněn královým právníckým vzděláním, z něhož povstalo *dominium generale* a *dominium speciale*. První vyjadřovalo (slábnoucí) královu svrchovanost nad přemyslovskými državami, druhý termín zahrnoval ničím a nikým neomezenou moc českého panovníka.¹

Přitažlivá myšlenka hlásající jakési rozdvojení panovnické moci povýšila (s odstupem generací) na bezmála povinný instrument při výkladu proměn „věku posledních Přemyslovců“. Na milost ji vzal třídě nesmlouvavý Zdeněk Fiala² či naopak za všech okolností smířlivý Jiří Spěváček,³ objevuje se v úvahách Dušana Třeštíka⁴ i Vratislava Vaníčka.⁵ V mocném souvrství opakovaných návratů

1 Dále srov. JOSEF ŠUSTA, *České dějiny*, díl 2/1: *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935; TÝŽ, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha první: Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*, Praha 1926; TÝŽ, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha druhá: Počátky Lucemburské 1308–1320*, Praha 1935.

2 ZDENĚK FIALA, *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310*, Praha 1975, s. 204.

3 JIŘÍ SPĚVÁČEK, *Král diplomat. Jan Lucemburský 1296–1346*, Praha 1982, s. 69–70.

4 DUŠAN TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1/1979, s. 131–154, zde s. 152; nověji TÝŽ, *Stát v českém středověku*, in: *Myslití dějiny*, Praha–Litomyšl 1999, s. 92–99, zde s. 98; TÝŽ, *Pokus o inventuru*, in: *Myslití dějiny*, s. 136–148, zde s. 144.

5 VRATISLAV VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české*, díl 3: *1250–1310*, Praha–Litomyšl 2002, s. 585–586.